

NORDISKA MUSEET
Etnologiska undersökningen

Östergötlan
Finspånge Läns härad
Vånga socken.

Meddelare: förre lantbrukaren Anders Jönsson,
Berga. Vånga. Född 1845.

Upptecknare: Gustaf E. Olsson, Hårdemo. 1955.

Om meddelaren.

Bortklippt i originalet

Fin 170525

O m m e d d e l a r e n .

De föregående sidorna här

Äro efter förre lantbrukaren Anders Jönsson i Vånga. Skildringen av hans eget liv torde även vara ett stycke kulturhistoria och så här i sin helhet anföras så noga i anslutning till den gamles egna ord som möjligt.

Barnaåren.

Anders Jönsson föddes vid Sunnorp ett torp på Onsorgs f.d. bergslagsallmanning vid Vånga sockens västra gräns den 10 mars 1845. Fadern var torparen Jöns Persson född 1803 och modern Stina var född 1811. Farfadern var torparen Per Jönsson, som först var vid Ändebro på Tolskepps ägor och sedan vid Källberget på Stenstorps ägor. Anders hade 3 bröder: Nils (Nisse), Olof (Ölle) och Hans.

Tidigt fick Anders som hans bröder hjälpa till i hemmet med varjehanda. När han var 8 år fick han vara med fadern även ute i skogen och hjälpa till att hugga "fammeve" (famnved). "Då va äm vintärn, när då inte va för kallt." De hüggo då famnved åt "häret" (häradet, allmänningstyrelsen) på "Gullbärs härsmark" (Gullbergs härsallmanning i väster om Onsorgsmarken. De fingo 50 öre famnen för huggningen och 75 öre, när det var torr skog, fast man ju räknade i skillingar då. De fingo "skyre å kubba" (hugga av kubbarna med skyr-ya, huggya), ty då hane man inte säger till det. Det skulle vara ett bra dagsverke för en kafi att fälla om kull träden, kvista av dem, hugga av kubbar, klyva och lägga upp en famn ved för dagen på vintern. Vedfammen skulle hålla en famn eller tre alnar i längd och höjd och träna skulle vara 6 kvarter eller en och en halv aln på längden den tiden.

När sen Anders blev på 15 året var han så god, att han ensam kunde hugga upp vedfanden för dagen.

Under pojktiden fick han rätt mycket vara vallpojke sommartiden och tillsammans med andra pojkar vakta kreaturen, som fingo gå ganska vida i de stora skogarna både i Vånga och Stjärnorp i synnerhet på Onsergs och Gullbergs allmänningar. På den tiden voro vargarna ej ännu försvunna, och vi ~~sådde~~ hörde även, att Anders allt hade känning med odjuret under sin vallpojkestid. Om somrarna brukade han även som de andra pojkarna sätta ut snaror för skogsfågel och kunde därigenom dra åtskilligt med "sägel" (sovel) till huset.

I skolan.

Vår meddelare gick också något i skolan. Det var vid 7 och 8-årsåldern, då det fanns "flöttskole" (flyttande skola) i Vånga, som även tidvis var förlagd hit upp i socknens västra skogsbygd. Vår meddelare gick en termin, när skolan var förlagd till stugan vid Herrgården i Stenstorp, som på 50- och 60-talen icke var bondstuga, men senan blev det, och som då stod framme i byn, medan den senare utflyttades åt norr. Den kallades då för tiden "Skolstuga" och här hade man "skolärn" (skolan). Lärare var då en Nolen (?). Andra terminen hölls skolan på "nattstuga" (nattstugan, vinden) hos bonden Nils Svensson. Då var en Skager lärare. De äldre barnen voro "muntörer" för de yngre och skulle lära dem. En av ~~muntörerna~~ "muntörerna" var en flicka "Majstina", och hon kunde vara sträng, så att även vår Anders kunde hon drämma till i skallen med "pekerepinnen". (Denna så stränga lärarinna var 4 år äldre än Anders och blev sedermera Maja Stina Olsson i Bäcktorpet och levde kvar ända tills nu (1935), och som även lämnade mig kulturhistoriska upplysningar. Se redogörelsen därför.) I den där skolan fingo barnen läsa "på store tavler mä ol (ord) på,

sän då hade på väggarna, å först (först) va då bare abecedet, å sän va då ol te lägge ihop." Skriva fick man göra på griffeltavlor, men det lärde sig vår meddelare ganska litet av, men han övade sig sedan mera därhemma. Just genom en händelse under skrivövning blev skuggskolgången här avbruten, ty läraren råkade slå vår Anders i skallen med griffeln "för han ha skrivit vilse", och sen fick man honom inte att gå i den skolan mer. Han läste och skrev hemma, och det var nödvändigt att kunna läsa "Kaschésen", tills man skulle läsa för prästen "Å dän va då mycke läse i". Han var emellertid med om en ~~konst~~ "Åksamel" i skolan och den höll ~~skoleboken~~ "Körkhärs Kajert". Vår meddelare fick då läsa ett stycke, som prästen tyckte så mycket om, att han gav ut en trestyver som belöning. "Ja tror ingen fick någe bare ja säger vår meddelare.

När "ållärn" (åldern) sen var inne, så läste Anders för prästen och blev konfirmerad i Vånga gamla kyrka, som då ännu ej var nedbruten.

Ut i livet.

Sen allt detta var gjort, så måste Anders Jönsson ut för att själv försörja sig. När han fyllt 16 år fick han sin första plats. Det bör alltså ha varit 1861. Då blev han trädgårdsdräng vid Grensholmens herrgård under ett år. Se hans bror var "formask" hos greven, och Anders fick om vintern hjälpa denne i ladugården samt under sommaren arbeta i trädgården. Det var då, som hunden Pålles Äventyr med vargarna ägde rum, som vi kunna se av varghistorierna. Sen var Anders hemma över en vinter, och därefter var han dräng vid Pukhult i Stjärnorp under ett år. Då var han med om vargskall, som vi sett ägde rum i de trakterna, fast man inte fick döda på något gräben.

Skogvaktare.

Under sin vistelse i Stjärnorp tycks han ha blivit känd för en av dess jordägare nämligen bergmästare Egnell, som där ägde gården ~~Sandvik~~ Sandvik nere vid Roken, och han tyckte tydligen om vår Anders, ty han tog honom till skogvaktare på sin ägande andel av Onsorgs f.d. bergslagsallmänning. Det var 3 $\frac{1}{2}$ lott av denna allmänning, som Jönsson skulle bevaka. Han kom alltså åter ~~här~~ till sin födelsesocken, och fick nu bebo stället Manilla i norra delen av allmanningen nordnordväst ut från föräldrahemmet. Det var 1863 eller 64 som han blev skogvaktare och var det i 5 eller 6 år. När han tog platsen sade han tydligt till bergmästaren ("bärjmästern"), att han var dålig att skriva, "men bärjmästern han sa, ja ska skriva mycke brev te dej, å du får läv te svare på vartävige (vartenda) ett."

Medan han var skogvaktare här vid Manilla, så var han med om de andra två vargskallen, som förut äro beskrivna. Lust för att jaga hade han haft sen tidigare år, och var nu en ganska säker skytt. Givetvis fick han jaga på det område, han var skogvaktare över, och om han råkade överskrida de gränserna, så var det, som vi sett inte så noga den tiden.

Exercisen.

Under skogvaktaretiden fullgjorde Jönsson "ekséret" eller "va åt Malmen", som det hette i Östergötland efter Malmslätt. Först var han åt "mönstringa" vid Finspång, och dit hade vångpojckarna sin gamle fjärdingsman Hellkvist med sig "te hålle årning". (Jäfr. redogörelsen för denne, som var fjärdingsman i Vånga till sitt 88:de år, och som varit med i krig.) De pojkar "säm slapp Malmen" d.v.s blevo friskrivna, måste lämna åfrån sig"an fämkröning var å en å däm."

Dessa 5:or lades samman till en kassa, som fördelades åt dem, som blivit antagna till krigstjänst. Det året som Anders Jönsson mönstrade, var det många som "slapp Malmen", och det var "för att då året gick då te mätte doktorarn." Vår meddelare ville inte slippa, ty han tyckte det skulle bli roligt att vara med, "Å då vart då ju må sän."

1867 och 68 var sen vår meddelare åt "Malmen", "Å fjorton år va då var väna". När han skulle iväg 67, så fick han av sin husbonds borgmästaren 10 riksdaler extra att vända sig med. Fjärdingsmannen Hellkvist var förstas med sina vångapojkar, och de hade en bonde från Stora Rödja med att skjutse "masslöka" (matsökarna), "för då kunne ingen äte va di lage te i kokgröppera på Malmen."

På Malmslätt hörde vångapojkarna till "annringa" (Andra Livgrenadjärregementet) och "färstinga" (Första Livgrenadjärregementet) ville gärna slåss med dem, så att det kunde bli bråk ibland. En gång kom en sten "Å slog en å befäla i skallen." Bland Anders Jönssons befäl var det en löjtnant, som kort förut varit med i krig. "Då ha vatt krig i Tyskland, å löjtnanten ha vatt må för te öve säj å stige i graden. Han va så välmenter å snäller å vise äss, att han ha fått e kula jennom munn, så att han ha satt in selvertänner, å så ha han fått kula i räckflanken å på andre ställe." (Avser tydligen dansk-tyska kriget 1864, vari även officerare från Malmslätt med utmärkelse deltog på den danska sidan.)

Första året Jönsson var åt Malmslätt, så hade det varit så mycket regn förut, så han har aldrig sett så mycket vatten i Romen som då, men nedan de voro på slätten, så var det inget vidare regn. Det var bva där, "Å vi ledde, när vi for hem." Även andra året gick det bra. Kamrater från Vånga voro tegelslagarna vid Grensholmen, en som de kallade "Gubbe-Karis Pär" samt ~~tre~~ eller 4 till.

Bonde.

Emellertid såldes den där delen av Onsergs allmanning till ägaren av Borggårds bruk i Hällestads socken, och Anders Jönsson kom då från sin skogvaktertjänst. Då blev han bonde i stället och arrenderade en gård i Stenstorp under tre år. Han var då s.k. "bonnebonne" d.v.s. bonde åt en annan bonde, som ägde gården. Därefter hyrde han vid Stenstorp några år och arbetade med vad som hällst. Bl.a. byggde han litet och välvårdade källare. Han var nu gift och hade familj. Så ville han riktigt bli sin egen och köpte sig ett litet område på Stenstorps mark och byggde där upp lägenheten Norralund norr om byn. Här han så bodde där i lugn och ro, så greps han av den allmänna amerikafebern, arrenderade ut stället, tog familjen med sig och gav sig

till Amerika.

Han säger sig då ha varit 42 år gammal. Det bör alltså ha varit 1887. Den gången var han kvar i Amerika i mer än 4 år, varefter han åkte hem och var hemma "hårtanne" år, och sen for han över Atlanten igen och var borta mer än 3 år, så det blev bortåt 9 år sammanlagt därute. Han arbetade där med vad som hällst och berättade en del minnen från dessa år.

När han reste över det stora havet såg han bl.a. isberg, "å isbärja B di rådde för, när di lägger å ått Amerika". De där isbärjen sade han hade likadant torn som Linköpings domkyrka. (Se, det har avseende på det gamla korta och vanprydande tornet på domkyrkan, som byggdes i mitten av 1700-talet. Enligt sägnen, som även Anders Jönsson ~~riktig~~ hade hört, så byggde man nytt torn för den skatt "pålakka" fick lämna, för att de haft domkyrkan till stall under krig. Jmfr föregående om krig och knektar.)

På båten klarade Jönsson och hans familj "dokteresyn" eller

läkareundersökningen och fingo gå i land. Det var i "Nyork". "Ve där
stan stog där en staty å en gubbe, sëm va så stor, att di fick gå i
rakkärna på'n å tänne en lanntärne, sëm han hade i näven."

I "Amerka" fick nu vår Jönsson arbeta med vaå som hälist säsom
på byggen och tjänade ptingar. "Män där hette ja inte Jönsän," sger han
"för där fanns inte i ängelske abocedet, utan där vart Jansän i stället.
Som arbetskamrater hade han utlänningar av många sorter, och de voro
inte så goda att tas med alla gånger. "En gång va där en italljenere,
sëm ville ha arbetet räknat två gånger, å då tyckte ja va orätt, så
ja tarte sëm'et för basen. Då ha nog italljenern slaj i jål mäj, sëm han
ha kumme åt, men ~~xxxxx~~ svor jorde han så hemskt, fast han svor ja på
ängelska förståss, å då låter ju inte så furt, sëm på svenska."

En annan gång var det en polack i arbetslaget. Som katolik, så
hade han ett kors om halsen i ett anöre. Det där korset råkade komma
fram utanför kläderna en gång, och Jönsson pekade på det, så han skulle
få stoppa in det. Polacken uppfattade dock detta som något hån och tog
en järnstång för att slå till svensken. Det fick basen reda på, och den
vildsinte blev avskedad.

En annan av katolikerna berättade för Jönsson, att han om lördags
kvällen brukade få ge prästen en del av veckoförtjänsten, för att han
skulle få förlåtelse för de synder han utfört under veckan. En katolik
dog, och hans pojke gav prästen föröring, för att han skulle "be in"
fadern i hämmelriket. Ja, prästen han läste, och så talade han om, att
den döde hade ene foten inne, men prästen skulle ha mer, för att den döde
skulle komma in riktigt. Då sa pojken: "min far han va en smärter kar,
så har han ene foten inne, så kommer han nog in mäj än anre mäj." Prä-
sten fick inget mer. Det där härde vår meddelare berättas.

I Amerika såg Jönsson och hans hustru mycket underligt bli
sitt "Bärners serkus" (måne Barnums cirkus?). "Där hadde di trät
elefanter, å dä va fälk på länna å målla öra på elefantera, å hästa
utklädde, å en pajass ok (åkete) i e lita skryne (liten vagn), sän
va tre par häste för, män hästa va inte slärrer än hunne. Å nor ho ga
så unnlitt tyckte ho, att dä va."

"I Nyork hadde di hus, sän va så höge, så skya (skyarna) å
skrape på taka, så di kalle dem skyskrapere."

Första gången som Jönsson och hans familj "jikk över Atlan
för att komma hem, så kommo de på en dålig båt, och storm blev det o
"Vi hadde jöre i säxtann dygn föt te komme över, å så stürme så hems
Sänne dage fikk vi inget äte, för ätet (maten) for u kippa (kärnen)
köket, å vällingskiäkka ramle ner å slog sänner säj, så di hadde ing
å ringe medda mä en gång." På nätterna stjälpes folket ur sina sän
och Jönsson måste binda fast hustrun och pojken med en tøm, så de sk
bli kvar, och så befallde de sig i Guds hand för natten. "Väger på
havet va så långt imälla sän bärt te prästegårn (omkr. en km.), å im
vägera va dä så jukk jupt, så vi va nog på bätten (botten) utå Atlan
ten mä båten. Vi såg valfiske, sän va så länge sän timmerstäcke, å di
sprute vatten, så dä vart sän en ränbäge." Man kom dock över havet t
slut, men bland det värsta för vår meddelare var, att smuset tog slut
Han hade nog försett sig med ett lager på 8 eller 9 dosor i Amerika, m
se finngubbarna på båten voro så flitoga med att tigga av honom smuse
"Båten va inte i lann i Änglann utan vi jikk jenom Ängelske kanalen t
Kristiania, å därifrån ok vi hem.

Färderna till Amerika voro med bättre båtar och även sista gå
gen, som resan gick därifrån. "Dä va äpp-passere, sän va vitklädde, å
di va sän ängle, sän sprang å passe på äss."

(Om meddelaren)

Jönsson berättar, att han till och med var med om ett presidentval i Amerika. "Du va, när di varde (valde) Mikkinli, sãm di skõt säna." Det tycks alltså ha varit 1897, då Mack Kinley valdes, som mördades 1901. Det synes ha varit agitatorer från det republikanska partiet, som varit i farten bland invandrarna, ty detta parti hade M.C. till sin kandidat. Jönsson kallade dem dock "pubbelikera", och sen var det "demokratera", som var en annah sort. Jönsson och tydligen även hans arbetakamrater fingo lösa ut ett "papper" och vara med om valet. Han säger, att "di fick gå i store marse (skaror) nå flägger i hännra å skrike, där basa bodde." Det var nog fråga om politiska demonstrationer. "Bas" betyder i detta sammanhang tydligen agitator eller elektorakandidat.

Hemma igen.

När så vår meddelare lyckligt kommit hem från Amerika för andra gången, så blev han kvar i Vånga och tog åter sitt Norralund i besittning. Nu var sonen Henning Andersson så stor, att han satte upp handelsbod där, och fadern hjälpte honom med det. Handelsboden gick så bra, men så var olyckan framme, sonen ~~staxax~~ blev sjuk och dog 1912. Då sålde Jönsson Norralund och tog sig ett litet lantbruk vid torpet Vadsjön något söder ut vid sjön av samma namn. Där var han sen i 11 år. Hustrun dog även, och han blev ensam i livet.

Då slutade han med sitt lantbruk och hyrde in sig hos nämndemannen Carl Larsson i Berga nere på Vånga slättbygd och flyttade dit 1923.

Ålderns dar.

Sen dess har alltså vår meddelare bott i Berga och där haft en lugn tillflyktsort, vänligt bemött och omhulad av Larsson och hans familj. Han har också trivts riktigt bra här, som han också själv sade.

(Om meddelaren)

Som ett uttryck för det, så sade han till mig, att han var säker på att "kongen har då inte hållit så bra, nämligen ja nu, för han har så mycket bekymmer, å ja har inge." Sina egna sorger har han övervunnit och lever här nöjd och belåten. Hälstan har också stått bi något så när, fast hürseln blivt något nedsatt. Under första tiden, som han vistades i så gjorde han hämtkorgar ("Hämtkärje", korgar att bära "hämt": agnar och strå som avfall vid trusk, boss, i) samt säll. Även kunde han drenska upp i hagarna och arbeta i trädgården. På senare år har han suttit och knutit en sorts mattor av trasor, som äro hans egen uppfinning, och de ha blivt så omtylda i huset och av andra, som fått Genom sitt beskedliga och fryntliga sätt har han den gamle hedersmannen förvärvat sig endast vänner bland sin omgivning.

Så fann jag Anders Jönsson, när jag efter hänvisning sökte upp honom på hösten 1935 och under flera dagar hade nöjet att sampråka med honom. Trots sina om våren upphädda 90 år tycktes han vara i besittning av sina själskrafter. Klart och redigt berättade han om sin värlingsrika levnad och lämnade uppgifter om sina jaktmetoder och de andra minnena, som här äro anförda. På grund av sin höga ålder, så hörde han till dem, som varit med om vargjakt och var väl troligen den siste i trakterna, som varit med om vargskall, eller i varje fall en av de siste. Jag tror, att den gamle vångabons uppgifter ha kulturhistoriskt värde. Hans språk var det gamla Älta vångamålet, och jag har här och där lämnat prov på detta under redogörelsen för Anders Jönssons minnen från svunna dagar.

Efterskrift.

Anders Jönsson levde ännu två år till, men den 12 mars 1937 två dagar efter sin 92-årsdag skildes han hädan. Så snart jag såg dödsannonsen i Östergötlands Dagblad, skrev jag en minnesruna över den gamle meddelaren, och den var införd i tidningen den 19ma